

ПОЛІТИЧНА АВТОНОМІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XV СТ.

В.С. Буцєвицький, проф., О.А. Морозов, асп.

Незважаючи на певні досягнення в сфері політичної розбудови нашої держави, важко заперечити, що сьогодні багато проблем як зовнішньо-, так і внутрішньополітичного характеру поки залишаються невирішеними. Повільний хід політичних реформ (питання розподілу повноважень між владними структурами, правове забезпечення економічних перетворень, невизначеність політики у галузі етнонаціональних процесів і т.ін.) інколи пояснюється браком досвіду в умовах незалежності. А панацеєю вважається якнайширше залучення західних фахівців у ролі експертів та радників на різних рівнях та ретельне вивчення досвіду іноземних країн і впровадження його на українському ґрунті.

Але, віддаючи належне досягненням розвинених західних демократій, абсолютно недоцільно забувати власну історію. Бо в ній, попри досить розповсюджену думку, що Україна, не маючи державного статусу протягом століть, не могла сформувати серйозну основу для розвитку власних політичних традицій, ми знаходимо чимало прикладів, котрі цю думку спростовують. Тут, на наш погляд, можна говорити й про Київську Русь, однією із спадкоємниць культури якої, безсумнівно, є Україна, й про політичне самоврядування Запорізької Січі, й про Україну часів Директорії. Однак, напевно, найцікавішим з цієї точки зору буде дослідити період з середини XIV ст. до середини XV ст. В ті часи значна частина українських земель (Київщина, Поділля, Волинь) входили до складу Великого князівства Литовського. Треба зазначити, що процес приєднання цих земель до Литви, котрий розпочався у 40-х роках XIV ст., носив виключно мирний характер [1]. Військові сутички виникали лише з татарами, бо з часів навали Батия більшість населення, що мешкало на території центральної та північно-західної України, мала сплачувати данину кочовикам. Але після погрому Ольгердом татар у битві при Синіх Водах у 1363 році останні відмовились від своїх претензій на Київщину, Волинь і значну частину Поділля.

Місцеві правителі уклали договір з Литовським князем про визнання його сувереном і формальне входження підлеглих їм територій до Великого князівства Литовського. На них лише покладалось зобов'язання на випадок війни прибути до великокнязівського війська з певною кількістю споряджених і готових до бою воїнів.

Не порушувались литовцями права українських міст, які наприкінці XIV на початку XV століть стали центрами економічного, культурного, громадсько-політичного життя. Саме в цей період починає формуватися міське самоврядування. Поступово виникає нова верства населення - міщанство. Окремі міста (Сянок, Кам'янець-Подільський, пізніше Київ, Луцьк та деякі інші) отримують значні привілеї відповідно до широкго розповсюдженого в той час в Європі "Магдебурзького права". Вони позбавляються урядової юрисдикції, обирають бургомистра, міську управу та суд [2]. Тобто, ми бачимо всі ознаки зародження демократичних інститутів в українських та білоруських містах, які мали змогу цілком нормально розвиватися у складі Литовської держави. І, отже, можна говорити про прообраз громадянського суспільства, зародження правової держави на землях України.

Не втручались правителі Литви й у громадсько-політичні відносини, що склалися в українських і білоруських землях до часу їх інтеграції у Велике князівство Литовське. Зокрема, вони не прагнули закріпостити вільних смердів (арендарів, дрібних землевласників, т. зв. "слуг путних" - селян, котрі несли службу по охороні шляхів та кордонів, ремісників), яких було чимало і які відігравали помітну роль не лише в економічному, а й у суспільно-політичному житті, не порушували прав духовництва й православної церкви. Релігійні утиски з боку католиків відносяться до більш пізнього періоду (кінець XV ст. і пізніше) і не є предметом дослідження даної статті.

Отже, українське населення не зазнавало ніяких утисків ані у політичному, ані в економічному, ані у релігійному відношенні. Тож у даному випадку немає підстав піддавати сумніву добровільність входження українських територій до Великого князівства Литовського, в процесі якого не руйнувалась навіть удільна система землевласництва [3].

Основним юридичним документом, що регламентував більшість сфер життя Великого князівства Литовського, став т.зв. "Литовський статут", перша редакція якого була прийнята у 1529 році. Це стало прогресивним явищем у житті феодальної держави. Укладачі статуту вирішили низку складних теоретичних і практичних правових питань у дусі ідей Відродження. Вони у масштабах величезної країни виробили досить значний за обсягом (13 розділів і понад 250 статей) спільний письмово зафіксований звід законів, узагальнивши і доповнивши у ньому норми традиційного литовського права, запозичивши кращі досягнення судової й адміністративної практики, що існували на той час в українських і білоруських землях і корінними ухили до положень "Руської правди" Ярослава Мудрого, а також вдало переробивши окремі статті польських та німецьких судєбників [4]. Однак вплив "Руської правди" найбільш помітний. Адекватна структура (об'єднання державного права з карним, громадянським та процесуальним в одному зводі), майже ті ж самі назви розділів, окремі положення, особливо щодо питань карного та податкового законодавства [5;6]. І хоча, на наш погляд, звичайно, не можна говорити про цілкове запозичення, все ж таки ми бачимо яскравий приклад впливу руської юридично-правової традиції на формування законодавчої бази Великого князівства Литовського. Підтвердження цієї думки ми знаходимо не лише у працях українських дослідників

радянського періоду, - зокрема Д.І. Мишко у своїй праці “Соціально-економічні умови формування української народності” зазначає, що “...у Статуті 1529 року широко використані статті “Руської правди” [7]; його погляди поділяє й В.І. Самойленко, автор статті “Литовський статут про закріпачення селян”[8] - а й у дореволюційній історіографії (М. Грушевський та ін.).

І таких прикладів можна навести чимало. Подібне адаптування кращих здобутків руської культури, а відповідно й зростання значення руського елемента в усіх сферах життя Великого князівства Литовського, привело до того, що деякі провідні історики (М.Грушевський, М.Драгоманов, Д.Дорошенко) вважали за доцільне називати країну, котра на рубежі XIV-XV ст. простяглася від Балтійського моря до Чорного, Литовсько-Руською державою. У складі цієї держави українські землі мали найширшу політичну автономію як на етапі її становлення (друга половина XIV ст.), коли Велике князівство Литовське було “... властиво федерацією цілого ряду менших і більших князівств в ріжнім державно-правнім відношенню до себе й до центру” [9], так і напочатку XV століття, коли Вітовт, укріпивши централізовану владу, все ж не зруйнував основ політичного самоврядування та автономії на Київщині, Волині й Поділлі.

Таким чином, можна стверджувати, що в окремі історичні періоди (зокрема у другій половині XIV - першій половині XV ст.) український народ мав в цілому змогу закласти основи демократичного громадянського суспільства на своїх етнічних землях, що базувалися на фундаменті загальнолюдських цінностей, народжених епохою Відродження. На жаль, в силу ряду об’єктивних та суб’єктивних чинників вони не набули подальшого розвитку, але вже сам факт їх існування має змусити нас по-новому подивитися на деякі політичні та етно-національні процеси, що проходять зараз в Україні.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of social life and political system which took place on the Ukrainian lands in the end of XIV - beginning of XV centuries. Author stresses that the major districts of Ukraine being under the authority of Great Lithuanian Princedom have full autonomy and all possibilities for free development. Exactly in this period many traditions of domestic self-administration and experience of mutual contacts with foreign countries were formed.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дорошенко Д. Нарис історії України, т. 1.- К., 1991.- С.206.
2. Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій правобережної України у XV - XVIII ст.- К., 1993.- С.93.
3. Грушевський М. Історія України-Руси в 11 т., т. IV.- С.287-289.
4. Добров О. Право необхідного спадкування за Литовським статутом -Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. - К., 1925, вип. 1.- С. 62.
5. Кубилюс Й. І Литовському статуту - 450 лет - “Первый Литовский Статут”. - Вильнюс, 1982.- С.37.
6. Максимейко М. Система Руської правди в її поширеній редакції -“Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права”. - К., 1926, вип. 2.- С. 50-73.
7. Мишко Д. Соціально-економічні умови формування української народності. - К., 1963.- С.113.
8. Самойленко В. Литовський статут про закріпачення селян - “Праці Київського державного історичного музею”. - К., 1958, вип. I.- С.126.
9. Чубатий М. Державно-правове становище українських земель Литовської держави. - К., 1989.- С.87.